

УДК 94(476)“1924”

**УЗ’ЯДНАННЕ ЁСХОДНЕБЕЛАРУСКІХ ТЭРЫТОРЫЙ
І РЭФОРМА АДМІНІСТРАЦЫЙНА-ТЭРЫТАРЫЯЛЬНАГА ДЗЯЛЕННЯ Ё БССР У 1924 г.
(НА ПРЫКЛАДЗЕ ВІЦЕБСКАЙ ГУБЕРНІ)**

А.В. БАРАНОЎСКИ
(*Інстытут гісторыі НАН Беларусі, Мінск*)

На аснове дакументаў Дзяржаўнага архіва Віцебскай вобласці разглядаецца працэс скасавання Віцебскай губерні, прасочваецца пераход ад старога (губерня – павет – воласць) да новага (акруга – раён – сельсавет) адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення тэрыторыі губерні, што ў сакавіку 1924 г. была вернута ў склад БССР.

Ключавыя словы: *Віцебская губерня, Аршанская, Віцебская, Полацкая акругі, вяртанне ў склад БССР усходнебеларускіх тэрыторый.*

Уводзіны. У маі 1923 г. ЦК РКП(б) разглядзеў пытанне аб межах БССР і даў згоду на яго далейшую распрацоўку [1, с. 221]. Менавіта з гэтага часу пачалася актыўная праца па вяртанні ўсходнебеларускіх тэрыторый у склад БССР, якое заканадаўча пачало афармляцца пасля прыняцця пастановы Прэзідыума УЦВК РСФСР ад 3 лютага 1924 г. “Аб перадачы Беларусі раёнаў з пераважным беларускім насельніцтвам”. Паводле пастановы Аршанскі, Бачэйкаўскі, Віцебскі і Полацкі паветы Віцебскай губерні перадаваліся ў склад БССР. Веліжскі, Невельскі і Себежскі паветы дадзенай губерні заставаліся ў складзе РСФСР [2, с. 333].

Мэта артыкула – прасачыць працэс скасавання Віцебскай губерні РСФСР і фарміравання Аршанскай, Віцебскай і Полацкай акруг у складзе БССР. Крыніцамі пры напісанні артыкула сталі архіўныя дакументы, выяўленыя падчас працы ў Дзяржаўным архіве Віцебскай вобласці, артыкулы, апублікаваныя ў віцебскай губернскай газеце “Известия Витебского губисполкома и губкома РКП(б)”. Даследаванне абапіраецца на традыцыйныя гістарычныя метады: гісторыка-сістэмны і гісторыка-тыпалагічны. Выкарыстоўваюцца таксама агульнанавуковыя метады.

Асноўная частка. 4 сакавіка 1924 г. старшыня Віцебскага губвыканкама Д. Прышчэпаў разам са старшынёй Паўнамоцнай камісіі СНК БССР па прыёме тэрыторыі Віцебскай губерні І. Адамовічам падпісалі акт аб далучэнні часткі Віцебскай губерні агульнай плошчай 24 836, 7 кв. вярсты з насельніцтвам 1 093 426 чалавек да БССР. У гэты ж дзень прэзідыум Віцебскага губвыканкама сумесна з І. Адамовічам прыняў пастанову, у якой адзначалася, што Віцебскі губвыканкам, СНК і ЦВК БССР бяруць на сябе клопаты па абслугоўванню насельніцтва ва ўсіх абласцях. Усе пытанні, звязаныя з канчатковай ліквідацыяй губернскіх устаноў, падлягаюць вырашэнню пленумам губвыканкама, пасяджэнне якога павінна адбыцца 8 сакавіка 1924 г. Прэзідыум таксама лічыў неабходным на наступным пасяджэнні пленума ўтварыць павятова-гарадскі выканкам са штатам акруговага выканкама [2, с. 334–335, 338].

Таксама 4 сакавіка адбылося пасяджэнне бюро Віцебскага губкома РКП(б), на якім была прынята пастанова: “з прычыны таго, што 4 сакавіка падпісаны акт аб ліквідацыі з 10 сакавіка губвыканкама і яго аддзелаў, прызнаць неабходным ліквідацыю Віцебскага губкома РКП(б) з 10 сакавіка, пераназваўшы яго ў павятова-гарадскі камітэт РКП(б)” [3].

Скасаваннем Віцебскай губерні і ліквідацыяй губернскіх органаў займаліся спецыяльна вылучаныя губвыканкамам камісіі: арганізацыйная, адміністрацыйная і бюджэтная. У задачы арганізацыйнай камісіі ўваходзіла вызначэнне структуры, штатаў акруговых выканкамаў і ў прыватнасці Віцебскага павятова-гарадскога выканкама, таму што былі Віцебскі павятовы выканкам сваіх устаноў не меў, а ўсе галіны гарадскога будаўніцтва абслугоўваліся непасрэдна губернскімі аддзеламі. У гэтай сувязі было неабходна рэарганізаваць губернскія органы і наладзіць унутраную працу створанага павятова-гарадскога апарата [2, с. 345].

Распрацоўкай праекта адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення часткі тэрыторыі губерні, што вярнулася ў склад БССР займалася адміністрацыйная камісія. У 1923 г. у Віцебскай губерні, як і па ўсёй РСФСР, было праведзена ўнутрыгубернскае раянаванне, у выніку якога былі значна ўзбуйнены паветы і воласці. У Беларускай рэспубліцы гэта яшчэ планавалася зрабіць, тут па-ранейшаму адміністрацыйныя адзінкі існавалі практычна ў дарэвалюцыйным выглядзе. Пасля таго, як стала зразумела, што ў хуткім часе адбудзецца вяртанне ў склад БССР усходнебеларускіх тэрыторый, была створана спецыяльная камісія па раянаванню Беларускай рэспублікі на чале са старшынёй СНК І. Адамовічам. Камісія займалася фарміраваннем новай сістэмы адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення БССР. У выніку яна прапанавала зрабіць пераход ад старога (губерня – павет – воласць) да новага (акруга – раён – сельсавет) тэрытарыяльнага дзялення БССР [4, с. 72–73]. Адміністрацыйная камісія Віцебскага губвыканкама

вырашыла на тэрыторыі ліквідуемай Віцебскай губерні, што вярнулася ў склад БССР, утварыць Аршанскую, Віцебскую і Полацкую акругі [2, с. 345].

Да Полацкай акругі было прапанавана далучыць увесь Дрысенскі і Полацкі паветы ў межах, якія існавалі да 1 студзеня 1920 г., пяць валасцей Лепельскага павета, эканамічна звязаных з Полацкам. Такім чынам, Полацкая акруга павінна была складацца з наступных частак:

I. Полацкага павета з валасцямі: Аляксандраўскай, Андрэўскай, Арцейкаўскай, Арэхаўскай, Банонскай, Вазнясенскай, Варонецкай, Ветрынскай, Гомельскай, Дамінікаўскай, Еўфрасінеўскай, Замашанскай, Клясціцкай, Мікалаеўскай, Нацкай, Петрапаўлаўскай, Тураўлянскай, Уладзімірскай, Юравіцкай.

II. Дрысенскага павета з валасцямі: Асвейскай, Дзернавіцкай, Замашанскай, Зябкаўскай, Ігналінскай, Каменскай, Каханавіцкай, Сар'янскай, Стрыжанскай, Сушкоўскай, Таболкаўскай, Філіпаўскай, Юстыянаўскай, Юхавіцкай.

III. Паўночна-заходняй часткі Лепельскага павета з валасцямі: Бабініцкай, Гутаўскай, Кубліцкай, Ушацкай, Чарвяцкай.

У склад Віцебскай акругі павінны былі увайсці цалкам Гарадоцкі і Віцебскі паветы ў межах на 1 студзеня 1920 г., увесь былы Суражскі павет з трыма валасцямі, частка Сенненскага і Лепельскага паветаў, эканамічна звязаных з Віцебскам. Такім чынам, Віцебская акруга павінна складацца з:

I. Віцебскага павета з валасцямі: Астравенскай, Бабініцкай, Веляшковіцкай, Вымнянскай, Вярхоўскай, Высачанскай, Дабрамысленскай, Жарэбыцкай, Каралёўскай, Курынскай, Лескавіцкай, Лёзненскай, Лаўжанскай, Лосвідскай, Міхайлаўшчынскай, Мішкаўскай, Серакаратнянскай, Старасельскай, Сялюцкай, Храпавіцкай, Шчэрбінскай, Янавіцкай.

II. Гарадоцкага павета з валасцямі: Болецкай, Бяскатаўскай, Вайханскай, Віраўлянскай, Вышадскай, Горкаўскай, Дубакрайскай, Зайкаўскай, Казянскай, Мішневіцкай, Обальскай, Паташынскай, Руднянскай, Селішчанскай, Стайкаўскай, Старынскай, Уладзімірскай, Халамерскай, Цёсцінскай.

III. Суражскага павета з валасцямі: Казакоўскай, Касплянскай, Кашэвіцкай.

IV. Сенненскага павета з валасцямі: Латыгаўскай, Машканскай, Пустынскай, Ульянавіцкай.

V. Лепельскага павета з валасцямі: Бачэйкаўскай, Бельскай, Бешанковіцкай, Варонецкай, Гарадчэвіцкай, Забалоцкай, Каменскай, Копцавіцкай, Марцінаўскай, Несінскай, Пышнянскай, Смалянецкай, Станіслаўскай, Стрыжаўскай, Цяпінскай, Ульскай, Усайскай, Франопальскай.

У сувязі з тым, што камісіі былі невядомы межы Горацкага і Мсціслаўскага паветаў Смаленскай губерні, яна вылучыла ў Аршанскую акругу толькі наступныя воласці Аршанскага і Сенненскага паветаў:

I. Аршанскага павета: Бараньскую, Высоцкую, Зарэчнатылачынскую, Коханаўскую, Машкоўскую, Новатухінскую, Пугляеўскую, Смальянскую, Старасельскую, Старатылачынскую.

II. Сенненскага павета: Абчужскую, Бобрскую, Высокагарадзецкую, Замоцкую, Какоўчынскую, Лісічынскую, Лукомльскую, Раснянскую, Чарэйскую [5].

У задачы бюджэтнай камісіі ўваходзіла размеркаванне сродкаў губернскага бюджэта паміж паветамі, што засталіся ў складзе РСФСР, і паветамі, што адышлі да БССР.

8 сакавіка 1924 г. у 7 гадзін вечара адбылося апошняе пасяджэнне пленума Віцебскага губвыканкама. На ім прысутнічалі прадстаўнікі ўсіх павятовых выканкамаў і загадчыкі ўсіх губерnskіх адзелаў. На парадок дня былі вынесены даклады: адміністрацыйнай камісіі аб адміністрацыйным раянанні акруг, арганізацыйнай камісіі аб структуры і штатах акруг, бюджэтнай камісіі аб размеркаванні сродкаў па губернскаму бюджэту.

Пасяджэнне пленума пачалося з даклада сакратара Віцебскага губвыканкама У. Каралёва аб выніках работы адміністрацыйнай камісіі. У аснову яе работы, на думку выступаўца, ляглі тры моманты: эканамічная цэласнасць акруг, што фарміруюцца з Віцебскай губерні; эканамічнае прыцягненне насельніцтва да таго ці іншага акруговага цэнтру; умовы шляхоў зносін. Зыходзячы з гэтага камісія вырашыла ўтварыць тры акругі: Полацкую – у складзе Дрысенскага і Полацкага паветаў у межах, якія існавалі да 1 студзеня 1920 г., акрамя таго пяці валасцей Лепельскага павета, эканамічна звязаных з Полацкам; Віцебскую – у складзе Гарадоцкага і Віцебскага паветаў у межах на 1 студзеня 1920 г., былога Суражскага павета з трыма валасцямі, часткі Сенненскага і Лепельскага паветаў, эканамічна звязаных з Віцебскам; Аршанскую – у сувязі з тым, што камісіі былі невядомы межы Горацкага і Мсціслаўскага паветаў Смаленскай губерні, вырашылі абмежавацца вылучэннем у Аршанскую акругу толькі дзесяці валасцей Аршанскага павета і дзевяці валасцей былога Сенненскага павета. У канцы свайго выступу У. Каралёў адзначыў, што да новага бюджэтнага года паветы застаюцца ў сваіх сучасных межах. Новае адміністрацыйнае дзяленне ўводзіцца з 1 кастрычніка 1924 г. [6].

Адразу пасля выступу Каралёва пачалося абмеркаванне яго дакладу. Так, старшыня Бачэйкаўскага павятовага выканкама Гейнэ адзначыў, што дадзены праект стварэння трох акруг быў складзены “без належнай падрыхтоўкі і таму мае шмат недахопаў”. Так, напрыклад, Бельская, Забалоцкая, Каменская,

Марцінаўская, Несінскія воласці Бачэйкаўскага павета імкнуцца да Полацка, але па праекце далучаны да Віцебскай акругі. Старшыня Полацкага павятовага выканкама Л. Праферансаў звярнуў увагу на тое, што “акругі складзены няправільна, Віцебская ўзбуйнена за кошт Полацкай, таму праект неабходна перарабіць і Полацкую акругу арганізаваць згодна складзенаму Полацкім павятовым выканкамам праекту”. Старшыня губсаюза кааператываў О. Консан адзначыў, што “праца адміністрацыйнай камісіі працякала ў ненармальным умовах: ёй было прапанавана на працягу 2–3 дзён скласці дадзены праект, і таму ён мае недахопы”. О. Консан прапанаваў да праекту адміністрацыйнай камісіі прыкласці матэрыялы Полацкага і Бачэйкаўскага павятовых выканкамаў і ўсё гэта перадаць у ЦВК БССР для канчатковай распрацоўкі. На падставе ўсяго вышэй выкладзенага было вырашана: праект арганізацыі акруг зацвердзіць; прапанаваць адміністрацыйнай камісіі ўнесці ў праект некаторыя змены, маючы на ўвазе прадстаўлення Полацкім і Бачэйкаўскім павятовымі выканкамамі матэрыялы [2, с. 339–340].

З наступным дакладам аб праекце стварэння акруговага выканаўчага камітэта выступіў старшыня губвыканкама Д. Прышчэпаў. Для вызначэння правоў, абавязкаў і арганізацыйнай структуры акруговага выканаўчага камітэта і яго аддзелаў камісія ўзяла за аснову праект палажэння “Аб акруговых выканкамах Уральскай вобласці”, зацверджанае УЦВК у 1923 г. Акруговы выканкам абіраецца ў складзе не больш за 15 членаў і 5 кандыдатаў. Са свайго асяроддзя ён абірае прэзідыум у складзе 5 чалавек. Пры акруговым выканкаме ўтвараюцца аддзелы: агульны, фінансавы, зямельны, ваенны, мясцовай гаспадаркі, адміністрацыйны, працы. Акрамя таго, пры акруговым выканкаме ствараюцца: орган дзяржаўнага палітычнага кіравання, суд, пракуратура, агенства дзяржаўнага страхавання, статыстычнае бюро і ўпраўленне акруговага інжынера. Пасля непрацяглых абмеркаванняў па дакладу было прапанавана праект арганізацыйнай структуры акруговага выканкама зацвердзіць і паслаць яго на канчатковае зацвярджэнне ў ЦВК БССР. Таксама было вырашана з 10 сакавіка 1924 г. лічыць Віцебскі губвыканкам спыніўшым сваё дзеянне, перадачу спраў і канчатковую ліквідацыю губвыканкама зрабіць не пазней за 20 сакавіка. Кіраванне горадам і ўсёй тэрыторыяй былой Віцебскай губерні перадаць павятова-гарадскому выканаўчаму камітэту, які павінен дзейнічаць на правах акруговага выканкама [6].

Дакладчыкам ад бюджэтнай камісіі быў вызначаны загадчык павятова-гарадскога фінансавага аддзела С. Барадаўскі. У сваім выступе ён звярнуў увагу на парадак размеркавання сродкаў па губернскаму бюджэту ў сувязі з адыходам часткі губерні да БССР. Веліжскі, Невельскі і Себежскі паветы павіны былі быць прафінансаваны з губернскага бюджэту цалкам па 1 красавіка, С. Барадаўскі таксама адзначыў, што дадзеныя паветы пакрыўджанымі не будуць, бо ім яшчэ належыць даволі вялікая сума па лясных даходах і бяжыцца фінансавага крызісу паветам не трэба. Такім чынам, было вырашана бюджэты паветаў, што адыходзяць да БССР, пакінуць да выканання ў ранейшым выглядзе, далучыўшы да іх у працэнтных суадносінах воласці Веліжскага, Невельскага і Себежскага паветаў, што далучаліся да Беларусі, зрабіць поўны разлік Веліжскага, Невельскага і Себежскага павятовых выканкамаў. Заканчэнне ўсіх разлікаў і ліквідацыю запазычанасці неабходна было скончыць да 1 красавіка 1924 г. [2, с. 339–340].

Віцебская губерня як адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка перастала існаваць 10 сакавіка 1924 г. Дзяленне на воласці і паветы захоўвалася да 17 ліпеня 1924 г., калі на II сесіі ЦВК БССР 6-га склікання было прынята новае адміністрацыйна-тэрытарыяльнае дзяленне на акругі – раёны – сельсаветы. На тэрыторыі былой Віцебскай губерні былі ўтвораны наступныя акругі:

Аршанская акруга. Яна складалася з былых паветаў: Аршанскага (без паўночна-ўсходняй траціны), Горацкага (без паўднёва-заходняга кута), паўночна-ўсходняй часткі Магілёўскага (каля ¼ часткі), паўднёва-ўсходняга вугла Сенненскага, паўночнага кута Чавускага і паўночна-заходняй ўскраіны Мсціслаўскага. Аршанская акруга займала плошчу ў 6 713 квадратных вёрст. Агульная колькасць насельніцтва – 371 300 чалавек, шчыльнасць насельніцтва на 1 кв. в. 55,5 чалавек. Цэнтрам акругі з’яўляўся г. Орша. Тут было 339 гандлёвых прадпрыемстваў. Аршанская акруга падзялялася на 10 раёнаў: Аршанскі (цэнтр г. Орша), Багушэўскі (цэнтр ч.с. Багушэўская), Горацкі (цэнтр г. Горкі), Дрыбінскі (цэнтр м. Дрыбін), Дубровенскі (цэнтр м. Дуброўна), Копыскі (цэнтр г. Копысь), Коханаўскі (цэнтр м. Коханава), Круглянскі (цэнтр м. Круглае), Ляднянскі (цэнтр м. Ляды), Талачынскі (цэнтр м. Талачын) [7].

Віцебская акруга. Яна складалася з Віцебскага, Гарадоцкага (без паўночна-заходняга кута), частак Сенненскага (паўночна-ўсходняя палова), Аршанскага (паўночна-ўсходняя траціна), Лепельскага (усходняя чвэрць), Полацкага (паўднёва-ўсходні кут) [8]. Віцебская акруга займала плошчу ў 9 956 квадратных вёрст. Агульная колькасць насельніцтва – 582 345 чалавек, шчыльнасць насельніцтва на 1 кв. в. 55,5 чалавек. Цэнтрам акругі з’яўляўся г. Віцебск. Тут было 1 519 гандлёвых прадпрыемстваў [9]. Віцебская акруга падзялялася на 12 раёнаў: Бешанковіцкі (цэнтр м. Бешанковічы), Высачанскі (цэнтр с. Высокае), Гарадоцкі (цэнтр г. Гарадок), Езярышчанскі (цэнтр ч.с. Езярышча), Паўночна-Віцебскі (цэнтр с. Заронава), Лёзненскі (цэнтр м. Лёзна), Рамнёўскі (цэнтр с. Рамні), Сенненскі (цэнтр г. Сянно), Сіроцінскі (цэнтр м. Сіроціна), Суражскі (цэнтр г. Сураж), Чашніцкі (цэнтр м. Чашнікі), Паўднёва-Віцебскі (цэнтр г. Віцебск) [10, арк. 32–34].

Полацкая акруга. Яна складалася з былых паветаў: Полацкага (без паўднёва-усходняга кута), Дрысенскага, часткі Лепельскага (без усходняй чвэрці), паўночнага кута Барысаўскага. Полацкая акруга займала плошчу ў 9 714 квадратных вёрст. Агульная колькасць насельніцтва – 344 400 чалавек, шчыльнасць насельніцтва на 1 кв. в. 35,5 чалавек. Цэнтрам акругі з’яўляўся г. Полацк. Тут было 172 гандлёвых прадпрыемства. Полацкая акруга падзялялася на 9 раёнаў: Асвейскі (цэнтр м. Асвея), Ветрынскі (цэнтр м. Ветрына), Валынецкі (цэнтр м. Валынцы), Дрэтуньскі (цэнтр ч.с. Дрэтунь), Дрысенскі (цэнтр г. Дрыса), Полацкі (цэнтр г. Полацк), Расонскі (цэнтр ч.с. Расоны), Ульскі (цэнтр м. Ула), Ушацкі (цэнтр м. Ушачы) [10, арк. 31–32].

Заклучэнне. Віцебская губерня фактычна спыніла сваё існаванне 10 сакавіка 1924 г. Апошняй кропкай у яе 122-гадовай гісторыі стала пастанова Прэзідыума УЦВК “Аб дапаўненні да пастановаў аб перадачы Беларусі раёнаў з пераважным беларускім насельніцтвам” ад 24 сакавіка 1924 г., паводле якой Веліжскі, Невельскі і Себежскі паветы былі перададзены Пскоўскай губерні РСФСР. 17 ліпеня 1924 г. на тэрыторыі БССР было скасавана старое (губерня – павет – воласць) і прынята новае (акруга – раён – сельсавет) адміністрацыйна-тэрытарыяльнае дзяленне. На тэрыторыі былой Віцебскай губерні, што вярнулася ў склад БССР, былі ўтвораны Аршанская (10 раёнаў), Віцебская (12 раёнаў) і Полацкая (9 раёнаў) акругі.

ЛІТАРАТУРА

1. Хомич, С.Н. Территория и государственные границы Беларуси в XX веке: от незавершенной этнической самоидентификации и внешнеполитического произвола к современному status quo / С.Н. Хомич. – Минск : Экономпресс, 2011. – 416 с.
2. Витебская губерния 1917–1924 гг. : док. и материалы / сост. : Н.В. Воронова [и др.] ; ред. кол. : В.И. Адамушко [и др.]. – Витебск : Витеб. обл. тип., 2012. – 408 с.
3. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. – Ф. 4п. Воп. 1. Спр. 1307. Арк. 29.
4. Елизаров, С. А. Формирование и функционирование системы административно-территориального деления БССР (1919–1991 гг.) / С. А. Елизаров. – Гомель : ГГТУ им. П. О. Сухого, 2009. – 222 с.
5. Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці (ДАВВ). – Ф. 71. Воп. 1. Спр. 179. Арк. 41–41аб.
6. Известия Витебского губисполкома и Губкома РКП(б). – 1924. – 11 марта. – С. 4.
7. ДАВВ. – Ф. 10051-п. Воп. 1. Спр. 59. Арк. 34–35.
8. ДАВВ. – Ф. 71. Воп. 1. Спр. 17. Арк. 1–2.
9. ДАВВ. – Ф. 118. Воп. 1. Спр. 397. Арк. 41.
10. ДАВВ. – Ф. 10051-п. Воп. 1. Спр. 59.

Паступіў 10.09.2018

EASTERN BELARUS AREAS REUNION AND REFORM OF ADMINISTRATIVE DIVISION IN BSSR IN 1924 (THE EXAMPLE OF VITEBSK PROVINCE)

A. BARANOUSKI

On the basis of documents from the State Archives of Vitebsk Region, the process of the abolition of the Vitebsk province is considered, the transition from the old (province – uyezd – volost) to the new (okrug – district – selsoviet) administrative-territorial division of the territory of the province is traced, which in March 1924 was returned to BSSR.

Keywords: *Vitebsk province, Orsha, Vitebsk, Polotsk okrug, return of eastern territory to the BSSR.*